

A szófajok rendszere

Az egy szófajcsoportba tartozás szempontjai: hasonló **jelentéskör**, azonos **alaki** viselkedés (toldalékolhatóság), azonos **mondatbeli szerep**

I. Alapszófajok:

Valódi alapszófajok - Jelentés szerint: **önálló fogalmi** jelentéssel bírnak
- Alaki szempont: **toldalékolhatók, bővítményeket** vehetnek fel
- Mondatbeli szerep: **önállóan mondatrészi** szerepet töltenek be

1. ige (*írom, írok* stb.)
2. főnév (tulajdonnevek: *Gábor*, köznevek: *könyv*)
3. melléknév (*kedves, magas*)
4. számnév (*öt, sok, ötöd, sokad, ötödik* stb.)
5. határozószó (*távol, holnap*)

6. Névmások

- a) csak főnevet helyettesítő (*én, tied, maga, egymást*)
- b) főnevet, melléknevet és számnevet helyettesítő (*ez, milyen, ami, valaki, minden*)

7. Igenevek

- a) főnévi igenév (*befejezni, énekelni*)
- b) melléknévi igenév (*éneklő* [diák], *elénekelt* [dal])
- c) határozói igenév (*énekelve, dalolva*)

II. Viszonyszók

- Jelentés szerint: csak **viszonyjelentéssel** bírnak, nincs önálló jelentésük
- Alaki szempont: általában **nem toldalékolhatók, nem bővíthetők**
- Mondatbeli szerep: önállóan **nincs mondatrészi** szerepük

1. névelő (*egy, az, a*)
2. névutó (*alatt, után, szerint, múlva, mellé, alá, ellen, iránt*)
3. igekötő (*ki, be, vissza, oda, át*)
4. kötőszó (*és, is, vagy, is-is, vagy-vagy*)
5. szóértékű módosítószó (*nem, se, -e, vajon, bárcsak*)

III. Mondatszók

- Jelentés szerint: **nincs önálló** jelentésük, érzelmet, indulatot, akaratot fejeznek ki
- Alaki szempont: általában **nem toldalékolhatók, nem bővíthetők**
- Mondatbeli szerep: önállóan **nincs mondatrészi** szerepük, tagolatlan mondatok

1. indulatszó (*oh, jaj, brr, gyí, halló, enyje*)
2. mondatértékű módosítószó (*igen, nem, ugyan, bizony*)

I. Alapszófajok		
Valódi alapszófajok - Jelentésük önálló, tartalmaz fogalmi jelentés. - Toldalékolhatóak. - Önállóan mondatrészek, bővíthetők.	Névmások - Alapszófajokat helyettesítő szavak. - Jelentésüket a szövegben nyerik el. - Korlátozottan toldalékolhatóak (R igen, K nem). - Önállóan mondatrészek, ritkán bővíthetők.	Igenevek - Átmeneti szófajok. - Önálló, tartalmaz fogalmi jelentésük van. - Önállóan mondatrészek (névszói szerep), bővíthetők (igei bővítmények)
ige: főnév: melléknév: számnév: - tőszámnév - sorszámnév - törtszámnév határozószó:	személyes: birtokos: kölcsönös: visszaható: mutató: kérdő: vonatkozó: határozatlan: általános:	főnévi: melléknévi: - flyamatos - befejezett - beálló határozói:
II. Viszonyszók		
- Jelentésük viszonyjelentés (fogalmi jel. helyett szavak közti viszonyokat jelölnek). - Általában nem toldalékolhatóak (kivéve a segédigéket). - Önállóan nem mondatrészek; nincsenek bővítményeik.		
névelő: névutó: igekötő: kötőszó: szóértékű módosítószó:		
III. Mondatszók		
- Nincs fogalmi jelentésük, érzelmet, indulatot, akaratot stb. fejeznek ki. - Nem toldalékolhatóak. - Önállóan nem mondatrészek, nem bővíthetők, önálló tagolatlan mondatok.		
indulatszó: mondatértékű módosítószó:		

I.) Alapszófajok

1.) Ige

- Jelentés szerint: cselekvést, történést, létezést, állapotváltozást kifejező szó.
- Alaki szempontból: toldalékaival a cselekvő **számát**, **személyét**, a cselekvés **idejét**, **módját** és a **tárgy** határozott vagy határozatlan voltát fejezhetjük ki.
- Mondatbeli szerepe: mindig állítmány.

Fajtai:

a) A cselekvés és a cselekvő (igealany) viszonya szerint:

- **Cselekvő** igék /Az igealany végzi a cselekvést/ pl.: *alszik, tanul, fut*
- **Visszaható** igék /A cselekvés visszahat az igealanyra/ pl.: *fészülködik, mosakodik*
- **Műveltető** igék /Az igealany mással végezteti el a cselekvést/ pl.: *mosat, írat*
- **Szenvedő** igék /Az igealany elszenvedi a cselekvést/ pl.: *kerestetik*
- **Ható** igék /Az igealany képes a cselekvésre/ pl.: *futhat, evezhet*

b) A cselekvés irányultsága szerint

- **Tárgyas** (transzitiv) /Az ige bővíthető tárggyal/ pl.: *olvas vmit, eszik vmit*
- **Tárgyatlan** (intranszitiv) /Az ige nem bővíthető tárggyal/ pl.: *fut, alszik*

c) A cselekvés időtartama szerint

- **Tartós-huzamos** igék /A cselekvés hosszabb ideig és folyamatosan tart/ pl.: *megvár*
- **Mozzanatos** igék /Olyan cselekvés, mely csak egy pillanatig tart és nem ismétlődik meg/ pl.: *lobban, gyullad*
- **Gyakorító** igék /A cselekvés ismétlődik/ pl.: *tanulgat, eszeget*

2.) Főnév:

- Jelentés szerint: élőlényt, élettelen tárgyat, gondolati és elvont tárgyat jelöl
- Alaki szempontból: névszójelek és viszonyragok járulhatnak hozzá
- Mondatbeli szerepe: bármilyen mondatrész lehet

Fajtai:		Elvont főnevek
Köznevek	Tulajdonnevek	Köznevek
Egyedi név : (egy dolog összefoglaló neve) <i>gyerek, lány, fa</i> Gyűjtőnév : (egy több egyedből álló csoport közös neve) <i>nádas, csorda</i> Anyagnév : (a megnevezett dolog legkisebb része is egynemű az egészszel) <i>vas, víz, bor, liszt</i>	Személynév : <i>Kati</i> Allatnév : <i>Bodri</i> Földrajzi név : <i>Duna</i> Csillagnév : <i>Nap</i> Intézménynév : <i>BEKG</i> Cím : (műalkotások címe) <i>Szigeti veszedelem</i> Díjak : <i>Nobel-díj</i> Márkanév : <i>Soproni ászok</i>	(egy elvont fogalmat nevez meg) <i>jóság, barátság, szépség</i>

3.) Melléknév:

- Jelentés szerint: személyek, tárgyak, dolgok tulajdonságát, milyenségét jelöli
- Alaki szempontból: fokozható, névszójelek és névszóragok járulhatnak hozzá
- Mondatbeli szerepe: általában minőségjelző vagy névszói állítmány
- pl. *szép, okos, kék*

4.) Számnév:

- Jelentés szerint: személyek, tárgyak, dolgok mennyiségét jelöli, vagy hogy hányadik a sorban, hanyadrésze az egésznek
- Alaki szempontból: névszójelek és névszóragok járulhatnak hozzá, a határozatlan számnév fokozható
- Mondatbeli szerepe: általában mennyiségjelző vagy névszói állítmány

Fajtái:		Határozott számnév	Határozatlan számnév
Mennyiségeket kifejező számnevek	Tőszámnév	<i>három, hétezer</i>	<i>sok, kevés</i>
	Törtszámnév	<i>ötöd, háromnegyed</i>	<i>sokad</i>
Sorrendiséget kifejező számnevek	Sorszámnév	<i>negyed, tized</i>	<i>sokadik</i>

5.) Határozószó:

- Jelentés szerint: hely, idő vagy valamilyen egyéb viszonyt fejeznek ki
- Alaki szempontból: csak korlátozottan toldalékolhatók
- Mondatbeli szerepe: határozó
- Fajtái: a) **valódi határozószók**
 - hely: *benn* idő: *egyszer* fok: *jól* állapot: *együtt* mód: *örömet* eredmény:
- b) **névmási határozószók**: pl. *itt/ott*

6.) Névmások

- Jelentés szerint: valamilyen szót helyettesít, konkrét jelentést csak az adott szövegkörnyezetben kap
- Alaki szempontból: ugyanazok a toldalékok járulnak hozzá, mint ahhoz a szóhoz, amelyet helyettesít
- Mondatbeli szerepe: a helyettesített szó mondatrészi szerepét veszi fel
- Nyelvi szerepe: a rövidítés.

- Fajtái: a) Csak főnevet helyettesítő névmások:

1. **Személyes**: egy személy nevét helyettesíti (*én, te, ő, mi, ti, ők*)
toldalékos alakjai: *én+nak/nek > nekem; te+tól/től > (te)tőled; ő+hoz/hez/höz > (ő)hozzá; mi+ra/re > (mi)ránk; ti+nál/nél > (ti)nálatok; ők+nak/nek > (ő)nekik*
2. **Birtokos**: a birtokost és a birtoktárgyat helyettesíti (*enyém, tied, övé, mienk, tietek, övék*)
3. **Visszaható**: kifejezi a cselekvés visszahatását a cselekvőre (*magam, magad*, stb.)
4. **Kölcsönös**: a személyek cselekvésének kölcsönösségét fejezi ki (*egymás* + toldalékos alakjai)

b) Főnevet, melléknevet és számnevet helyettesítő névmások:

	Névmás	definíció	főnevet helyettesít	melléknevet h.	számnevet h.
5.	Mutató névmás	Egy már ismert dologra mutat rá	<i>ez, az erről/arról ehhez/ahhoz</i>	<i>ilyen, olyan ugyanilyen/olyan</i>	<i>ennyi, annyi ugyanennyi/annyi</i>
6.	Kérdő névmás	Egy adott szófajra kérdezőnk rá	<i>ki, mi kinek, minek, mitől</i>	<i>milyen, melyik</i>	<i>mennyi, hány</i>
7.	Vonatkozó névmás	Ismert dologra utal előre vagy hátra a szövegben	<i>aki, ami</i> +toldalékok	<i>amilyen, amelyik</i>	<i>amennyi</i>
8.	Határozatlan névmás	Egy konkrétan meg nem határozható dolgot helyettesít	<i>valaki, valami</i>	<i>valamilyen</i>	<i>valamennyi</i>
9.	Általános névmás	Egy konkrétan meg nem határozható dolgot nevez meg összefoglalóan	<i>mindenki akárki, senki, bárki,</i>	<i>akármilyen, bármilyen, semmilyen</i>	<i>akármennyi, bármennyi, semennyi</i>

7.) Igenevek

- tipikusan **átmeneti**, „kétarcú” szófajok: **egyrészt főnévi, melléknévi vagy határozószói**, másrészt **igei** természetűek.

- **fajtái:**

a) Főnévi igenév

- Jelentés szerint: elvontan fejez ki **cselekvést, történést, létezést, állapotot**

- Alaki szempontból: **ige E/3 + ni** képző (pl. fut + ni = futni), **személyragokat is felvehet** (tudnia kell), **tárggyal és határozóval bővíthető** (tortát enni, vidáman énekelni)

- Mondatbeli szerepe: a mondatban **főleg alany, tárgy és célhatározó** szerepét tölti be (jó aludni, hallom közeledni, sétálni megyek)

b) Melléknévi igenév

- Jelentés szerint: olyan tulajdonságot jelentenek, melyre az **igében kifejezett cselekvésnek taratósan folyamatos, már befejezett vagy beálló** (bekövetkező vagy szükséges) **állapota jellemző**

- Alaki szempontból: **minden igéből** képezhető, igére jellemző **bővítményei** lehetnek: **alanya, tárgya, határozója** (pl. Kati karatézó lány, újságot olvasó, szépen író)

- Mondatbeli szerepe: **minőségjelző** (pl. az alvó lány), vagy **névszói állítmány** (elsősorban a befejezett és a beálló melléknévi igenév, pl. ez a regény jól ismert) illetve **mód- vagy állapothatározó**, ha **-n, -en** vagy **-an** raggal látjuk el (ügyes + en = ügyesen, okos + an = okosan)

- **fajtái:**

- **FOLYAMATOS:** képzője **-ó, -ő** (pl. rajzol + ó = rajzoló, énekel + ő = éneklő). Nem minden igéből **-ó, -ő** képzővel képzett szó melléknévi igenév, **lehet főnév is** (pl. igazgató, véső), illetve **valódi melléknévvé** válhat, mely fokozható (pl. forró, forróbb, legforróbb)

- **BEFEJEZETT:** képzője **-t, -tt** (pl. talál + t = talált, befejez + tt = befejezett). **Képzője megegyezik a ige múlt idejének jelével**, ezért a befejezett melléknévi igenevet a múlt idejű (E/3. alanyi ragozású) igétől csak a mondatban illetve a szókapcsolatban lehet megkülönböztetni egymástól (pl. az eladott áru az, amelyet az eladó eladott)

- **BEÁLLÓ:** képzője **-andó, -endő** (pl. olvas + andó = olvasandó, követ + endő = követendő)

c) Határozói igenév

- Jelentés szerint: a cselekvést valamilyen **körülmény formájában** fejezi ki

- Alaki szempontból: az igéből **-va, -ve, -ván, -vén** képzővel képzett határozószó (sír+va=sírva, nevet+ve=nevetve, sír+ván=sírván, nevet+ vén=nevetvén)

- Mondatbeli szerepe: **állapothatározót, módhatározót** (pl. félve, sütvén), vagy **időhatározót** fejez ki (pl. székre ülén)

II.) Viszonyszók

1.) Névelő:

- Jelentés szerint: Az utána álló főnév határozott vagy határozatlan voltát adja meg.
- Alaki szempontból: Mindig névszó előtt áll.
- Mondatbeli szerepe: Mondattani funkciója nincs, nem elemezzük.
- fajtái:
 - a) **határozott**: *a, az*
 - b) **határozatlan**: *egy*

2.) Névutó:

- Jelentés szerint: Az előtte álló névszó jelentését bővíti valamilyen **viszonykörülménnyel** (pl. hely-, idő- vagy egyéb viszonyal – az asztal **alatt**, az óra **után**, az árral **szemben**). Szerepe a ragokéhoz hasonló. Az előtte álló ragos vagy ragtalan névszót határozóvá teszi.
- Alaki szempontból: mindig névszó után áll, egyalakú. (Ritkán előfordulhat névszó előtt is, pl. **szemben az árral**)
- Mondatbeli szerepe: mondattani funkciója **önállóan nincs**, az előtte álló névszóval együtt **határozóként** elemezzük.
- **pl.** *alatt, fölött, mögött, szemben, részére, felé, révén, által, alá, fölé, mögé*

3.) Igeköötő:

- Jelentés szerint: **Nincs önálló** jelentése. Az **ige vagy igenév jelentését bővítik** valamilyen viszonyal (pl. tér, idő - **elindul, megcsinál**)
- Alaki szempontból: egyalakú, ha az ige előtt áll, egybe írjuk vele, ha utána, külön. Ha az ige- és az ige- közé valamilyen szó ékelődik (pl. kell, lehet, stb.) külön írjuk.
- Mondatbeli szerepe: Mondattani funkciója nincs, az igével együtt elemezzük.
- **pl.** *be, ki, le, fel, meg, át, szét, össze, vissza, miatt*

4.) Kötőszó:

- Jelentés szerint: **Nincs önálló** jelentése. Szerepe, hogy mondatrészeket vagy mondatokat kössön össze és az azok közötti viszonyt kifejezze. (pl. **ha** - feltételes, **vagy** - válaszó, **mint** – hasonlító, **de** – ellentétes, **emiatt** – következtető viszony, stb.)
- Alaki szempontból: egyalakú. Lehet **egyszerű** pl. *ha, mint, mert, és, illetve, tudniillik*
páros pl. *vagy-vagy, is-is, nemcsak-hanem-is*
- Mondatbeli szerepe: nem elemezzük
pl. *és, mert, ha, de, ellenben, is, illetve, tudniillik, vagy, ám, jöllehet, stb.*

5.) Módosítószó (mondatba épülő, szóértékű):

- Jelentés szerint: **Nincs önálló** jelentése. A mondat jelentését módosítja, a beszélő hozzáállását fejezi ki.
- Alaki szempontból: egyalakú
- Mondatbeli szerepe: nem elemezzük
- fajtái:
 - **bizonyoságot** fejez ki: *hogyne, biztos, persze*
 - **bizonytalanságot** fejez ki: *talán, esetleg*
 - **érdeklődést** fejez ki: *-e, vajon*
 - **tagadást** fejez ki: *nem, se*
 - **óhajtást** fejez ki: *bárcsak*
 - **sokallást/ keveslést** fejez ki: *elég, még, csak*

III.) Mondatszók

1.) Indulatszó:

- Jelentés szerint: nincs fogalmi jelentése, érzelmet, indulatot fejez ki
- Alaki szempontból: egyalakú
- Mondatbeli szerepe: nincs, önállóan tagolatlan (tag)mondatot alkot
- **Fajtái**:
 - akaratot kifejező, állathívogató, -terelő szavak: *gyí, halló, hé, nohát*
 - érzelmet kifejező: *jaj, óh*
 - **hangutánzó**: *kukurikú, reccs, puff*

2.) Mondatértékű módosítószó:

- **igenlést** fejez ki: *Igen! Hogyne! Persze!*
- **tagadást** fejez ki: *Nem! Dehogy!*